

J. Berting

Internationale vergelijkende studies

Samenwerking tussen Nederlandse en Belgische beoefenaren van de sociale wetenschappen, zoals deze tot uiting komt in deze bundel, is een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van comparatief onderzoek tussen beide landen. De hier gepresenteerde beschrijvingen en analyses van ontwikkelingen in onderscheiden sectoren van het maatschappelijke leven in Nederland en België illustreren in meer dan één opzicht de 'meerwaarde' aan inzicht die kan worden verworven door een analyse van sociale verschijnselen binnen een nationale samenhang te contrasteren met de analyse van soortgelijke verschijnselen binnen een andere samenleving.

Veelal worden overigens bij de analyse van verschijnselen binnen één samenleving op impliciete wijze vergelijkingen gemaakt met andere samenlevingen, zoals kan blijken uit het benoemen van de eigen samenleving als (post-)industriële of welvaartsamenleving. Daarmee is reeds een belangrijk probleem gegeven.

Op grond van welke overwegingen worden bepaalde vergelijkingsmogelijkheden gekozen en wat is de betekenis daarvan bij macrotheoretische voorstellingen over de betrokken samenlevingen? Het is zeer waarschijnlijk dat beschrijvingen zeer verschillende resultaten opleveren al naargelang uitgegaan wordt van functionalistische, (neo-)marxistische, conflictsociologische, sociaal-actionistische of figuratieve benaderingen. Zo laten de bijdragen tot deze bundel zien, dat de vergelijkbaarheid van de analyses die betrekking hebben op éénzelfde maatschappelijk gebied vaak gering is, niet alleen op grond van verschillen in de sociale werkelijkheid zelf, maar ook als gevolg van de verschillende referentiekaders waarmee de sociale werkelijkheid wordt beschreven. Dit probleem komt wellicht het sterkst naar voren op het gebied van de arbeidsverhoudingen.

Het totaal van deze bundel is op zich niet als een vergelijkende, macrosociologische studie op te vatten, maar biedt wel een goede basis om de mogelijkheden en moeilijkheden van internationale vergelijkingen, met name tussen Nederland en België, nader uit te werken en te concretiseren. Deze mogelijkheden en moeilijkheden hebben zowel betrekking op systematische vergelijkingen van ontwikkelingen in overeenkomstige sectoren in Nederland en België, als op vraagstukken die op de maatschappelijke en culturele ontwikkelingen van beide landen 'als geheel' betrekking hebben. Een dergelijke vergelijkende macro-sociologische analyse dient zich in de eerste plaats te richten op het ontstaan, voortbestaan en verdwijnen van breuklijnen, die veelal dwars door de op bestuurlijke gronden onderscheiden sectoren, zoals o.a. onderwijs, ruimtelijke ordening, arbeid of gezondheidszorg, heensnijden. Op de voorgrond staan dan de klassentegenstellingen, verschillen naar levensstijl, godsdienstige en ideologische tegenstellingen, taalverschillen e.d., alsmede de ontwikkelin-

gen welke de verhoudingen tussen groeperingen in sterke mate beïnvloeden, zoals zich wijzigende verhoudingen op de arbeidsmarkt als gevolg van technologisch-economische ontwikkelingen.

De belangstelling voor macro-sociologische benaderingen is na de tweede wereldoorlog in het empirische onderzoek in Nederland en België betrekkelijk gering geweest. In nog sterkere mate geldt dit voor het vergelijkende (macro-)sociologische onderzoek, dat overigens ook elders in de westerse sociologie betrekkelijk weinig aandacht kreeg.

Die geringe aandacht van sociologen en politicologen voor macro-sociale ontwikkelingen is een merkwaardige zaak, gegeven de grote veranderingen die zich na de tweede wereldoorlog in beide landen voltrokken en die het aangezicht van de samenlevingen ingrijpend veranderden.

Voor Nederland is de geringe interesse voor macrosociologisch onderzoek wellicht te verklaren uit het naoorlogse vooruitgangsoptimisme en het ingroeien van de sociologiebeoefening in de maatschappelijke verhoudingen. Nederland verkeerde na de tweede wereldoorlog in een opbouwfase en probeerde na het verlies van de koloniale gebieden door middel van een nadrukkelijk industrialiseringsbeleid de achterstand op dit gebied in vergelijking met meer geïndustrialiseerde naties, met name de USA, in te lopen. Economische groei werd in brede kringen positief beoordeeld, niet alleen vanuit economische overwegingen, maar ook op grond van de op velerlei gebied te verwachten positieve maatschappelijke consequenties. De Amerikaanse samenleving stond hierbij model in een aantal opzichten. Verwacht werd dat met de verdere ontwikkeling van de economie de beroepsmobiliteit zou toenemen en de klassenteinstellingen en standverschillen zouden vervagen. Bovendien bood de industrialisering een goede basis voor de ontwikkeling van de verzorgingsstaat, waardoor nadelig geachte consequenties van de sterk individualistische-competitieve Amerikaanse samenleving zouden kunnen worden voorkomen. De onderstelling was derhalve, dat met de verdere ontwikkeling van een industriële economie Nederland steeds meer zou gaan lijken op de meer geavanceerde industriële naties. Deze onderstelde industriële convergentie leidde niet tot empirisch onderzoek dat tot doel had na te gaan in hoeverre er inderdaad sprake was van een ontwikkeling in de onderstelde richting.

Er werd niet ontkend dat een dergelijke ontwikkeling sociale problemen meebracht. De waargenomen sociale problemen werden geacht voort te komen uit een gebrek aan aanpassing van bepaalde groepen en instituties aan de industriële ontwikkeling. De beoefenaren van de sociale wetenschappen werden derhalve in toenemende mate ingeschakeld om dergelijke aanpassingsproblemen te bestuderen *binnen* de maatschappelijke sectoren. Beleidvoerders wensten in vele gevallen op korte termijn van de onderzoekers antwoorden op vragen die voortkwamen uit problemen waarvoor men zich op bepaalde gebieden gesteld zag: vragen die derhalve moesten worden beantwoord door onderzoek binnen de verhoudingen waarop dit beleid betrekking had. Dit leidde tot een sterke differentiatie binnen de sociologie op grond van instituties en probleemvelden (zoals arbeids- en bedrijfssociologie, gezinssociologie, medische sociologie) en tot een versterking van het pragmatisch karakter van de sociologiebeoefening. Noch in het onderwijs, noch in het onderzoek bleef op deze wijze veel aandacht over voor de vraagstukken die de activiteiten binnen de gegeven sectoren te boven gingen, zoals het vraagstuk van de maatschappelijke ontwikkeling als geheel en de mate van autonomie die een klein land als Nederland heeft ten opzichte van de internationale invloeden. Hoewel de sociologie in deze periode op ruime schaal gebruik maakte van inzichten en onderzoeksresultaten die uit het buitenland afkomstig waren, met name uit de USA, leidde dit niet tot internationaal-vergelijkend

onderzoek als zodanig. Eerder is het zo dat begrippen, theoretische constructies en onderzoeksresultaten uit de buitenlandse sociologie werden gebruikt alsof deze zonder meer overdraagbaar waren op grond van een fundamentele overeenstemming tussen de eigen samenleving en andere industriële samenlevingen. Aan de 'contextgebondenheid' van zowel theorievorming als onderzoeksresultaten werd — en wordt nog — weinig of geen aandacht geschonken.

Het voorgaande betekent niet, dat de macro-sociologie geheel werd verwaarloosd althans wanneer wij deze opvatten in de betekenis die Etzioni daaraan geeft: "A disciplined study of the substantive problems of society — such as modernization, democratization, change in status relations among collectivities, social reallocation of wealth, and political integration of previously autonomous units" (1). Te denken valt in dit verband in de eerste plaats aan het werk van Van Heek en aan dat van Van Doorn, Ter Hoeven, Ellemers, Hoogerwerf e.a. (2). De internationaal-comparatieve component is in deze studies echter weinig prominent.

Het materiaal dat in deze bundel verzameld is, kan reeds in de huidige vorm een rol spelen bij het beoordelen van de kwaliteit van macro-sociologische uitspraken. Zo is duidelijk, dat de industriële convergentiethese of de these van het technologisch functionalisme in hun algemene vorm niet houdbaar zijn. Deze thesen houden in, dat de ontwikkeling van de geavanceerde economie en de moderne technologie een standaardiserende invloed hebben op de sociale en culturele structuur van landen waarin deze plaatsvindt. Pre-industriële verschillen tussen geïndustrialiseerde landen, zoals bijvoorbeeld samenhangend met standonderscheidingen, zouden op den duur verdwijnen of reeds in verregaande mate geërodeerd zijn. Een bekend voorbeeld van een studie die het gelijk zou aantonen van deze industriële convergentiethese is die van Lipset en Bendix inzake de sociale mobiliteit in industriële landen (3). Zonder te willen ontkennen dat in een aantal gevallen sprake kan zijn van een zekere standaardiserende invloed van ontwikkelingen in de economie op andere delen van de samenleving zoals op het onderwijssysteem en op de vrije-tijdssector, kan aan de hand van de vergelijking van de bijdragen uit deze bundel worden geconstateerd in welke mate er in verschillende opzichten sprake is van juist divergentie, van specifieke nationale reacties op economische en technologische ontwikkelingen. Uit de studie van Kossmann, *De lage landen 1780-1940*, kan men trouwens leren, dat nationaal zeer specifieke reacties op dezelfde (buitenlandse) ontwikkelingen bepaald geen recent verschijnsel zijn (4).

Waar thans, onder invloed van de verwachte grote gevolgen van recente technologische ontwikkelingen (microprocessors, telecommunicatie b.v.) nieuwe varianten van het technologisch determinisme weer de kop op steken, lijkt het nuttig de beperktheid van dergelijke thesen met behulp van dit materiaal voor ogen te houden. Overigens kunnen ook systematische vergelijkingen binnen één samenleving op dit gebied bijdragen leveren, zoals o.a. blijkt uit de studie van Le Bras en Todd, *L'invention de la France*, waarin het voortduren van culturele verschillen tussen onderscheiden geografische gebieden wordt beschreven, verschillen die o.a. betrekking hebben op de gezinsstructuur, echtscheidingen en politieke voorstellingen, en die blijven voortbestaan ondanks een lange industriële ontwikkeling van het land (5).

Typen van internationaal-vergelijkend onderzoek

In welke gevallen is het wenselijk dat wij ons bezighouden met internationaal vergelijkend onderzoek en meer in het bijzonder met macro-sociologisch vergelijkend onderzoek? Dat hangt sterk af van de doeleinden die we ons stellen. Deze doeleinden bepalen welk vergelijkingsschema zal worden aanvaard. Dit kan worden toegelicht met de begrippenparen: 1. theoretisch en descriptief en 2. disciplinegericht en beleidsgericht.

Theoretisch is het primaire doel van een onderzoek wanneer het de mogelijkheid biedt theorie te bevestigen of te ondergraven. In internationaal-vergelijkend onderzoek zullen wij bijvoorbeeld willen nagaan of een bepaalde samenhang tussen sociale verschijnselen, waargenomen in een bepaalde samenleving of een aantal samenlevingen van eenzelfde type, zich voordoet onder andere sociale en culturele omstandigheden. Theoretisch is het doel ook wanneer de onderzoeksopzet de mogelijkheid biedt nieuwe hypothesen en wellicht nieuwe theoretische proposities te formuleren. De onderzoeksopzet is primair descriptief wanneer de bovengenoemde mogelijkheden zich niet of nauwelijks voordoen (6). Het gaat hierbij uiteraard om graduele verschillen, omdat ook een beschrijving een aantal meer algemene onderstellingen met zich brengt. Smelser merkt hierover op: "... that even the act of applying general *descriptive* words to a situation — words as 'densely populated' or 'democratic' — presupposes a universe of situations that are more or less populated or more or less democratic, and assume that the situation described lies somewhere *in comparison with others*" (7).

Het tweede begrippenpaar legt de nadruk op een ander belangrijk verschil in oriëntering in het onderzoek. Het discipline-georiënteerde onderzoek tracht bij te dragen tot de oplossing van problemen die verbonden zijn met de belangrijkste sociaal-wetenschappelijke themata of 'Problemstellingen' (8) zoals ze omlijnd zijn in de paradigmata van de discipline(s). Beleidsgeoriënteerd onderzoek anderzijds tracht in de eerste plaats vragen te beantwoorden, die beleidsvoerders stellen. Het primaire doel van dit onderzoek is niet de bijdrage tot de ontwikkeling van de discipline, maar tot de verheldering van de problemen waarmee beleidsvoerders worden geconfronteerd. Dit type onderzoek tracht aan te geven welke sociale variabelen manipuleerbaar zijn, wat de gevolgen van bepaalde manipulaties (beleid) zullen zijn, tracht de gevolgen van een bepaalde beleidsmaatregel te evalueren en verschaft beleidsvoerders beschrijvingen van complexe maatschappelijke verhoudingen. Zoals bij het eerste begrippenpaar gaat het hier om graduele verschillen. Combinatie van deze twee begrippenparen levert de volgende indeling op van typen van internationaal vergelijkend onderzoek.

- a) theoretisch-disciplinegericht onderzoek: ontwikkeling van sociologische theorie; verklaring van belangrijke sociale verschijnselen, zoals sociale ongelijkheid, arbeidsdeling, e.d.
- b) descriptief-disciplinegericht onderzoek: ideografische studies (b.v. beschrijvingen van verschijnselen op het gebied van de hoofdthematata van de discipline).

Internationaal vergelijkend onderzoek is in verband met de doelstelling a en b gewenst, wanneer wij: 1) willen vaststellen wat de gemeenschappelijke kenmerken zijn van culturele en sociale systemen of willen aantonen, dat *verschillende* culturele of sociale verschijnselen begrepen kunnen worden als varianten van eenzelfde structuur of model; 2) willen nagaan of een bepaalde waarneming binnen samenlevingen van eenzelfde type geformuleerd kan worden als een empirische generalisatie; 3) willen

nagaan of een of meer specifieke verschijnselen voorkomen onder bepaalde maatschappelijke voorwaarden; 4) willen weten of een sociaal of cultureel verschijnsel, dat tamelijk constant is binnen een bepaalde samenleving of cultuur, een grotere variabiliteit heeft wanneer een groter aantal maatschappijtypen wordt bestudeerd.

c) theoretisch-beleidsgericht onderzoek: door theorie geleid onderzoek naar de manipuleerbaarheid van voor het beleid relevante variabelen; evaluatieonderzoek e.d.

Op dit gebied lijkt internationaal-vergelijkend onderzoek nauwelijks voor te komen. Toch is het zeker, dat internationale vergelijkingen duidelijk kunnen maken in hoeverre problemen waarmee men wordt geconfronteerd betrekkelijk uniek zijn dan wel naar grondvorm gelijk zijn aan de beleidsproblemen elders.

d) beschrijvend-beleidsgericht onderzoek: verzameling van gegevens die in de eerste plaats geacht worden van nut te zijn voor het beleid (data welke geen *prima facie* relevantie hebben voor de belangrijkste disciplinaire thema's).

De gegeven classificatie van 4 typen van internationaal-vergelijkend onderzoek heeft zowel een oriënterende als programmatische betekenis. Betrekkelijk weinig sociologisch internationaal-vergelijkend onderzoek is theoretisch van aard in de betekenis dat het gericht is op het toetsen van theoretisch afgeleide hypothesen (type a en c). Nog geringer is het aantal onderzoekingen, dat men internationaal-vergelijkend en macro-sociologisch van aard kan noemen. In het internationaal-vergelijkende onderzoek staat meer het vergelijken van houdingen, opinies en gedragingen van individuen in diverse landen op de voorgrond, dan de systematische vergelijking van instituties, van de samenhangen tussen instituties en van ontwikkelingen in structurele verhoudingen. Het beleidsgerichte, internationaal-vergelijkende onderzoek is overwegend descriptief. Hoewel dit type onderzoek weinig voorkomt en daarbij nog minder aandacht aan het macro-niveau geschonken wordt dan in het onderzoek van het type a en b, zijn er goede mogelijkheden op dit gebied de internationaal-vergelijkende component te versterken. In vele geïndustrialiseerde landen heeft men reeds een aantal jaren ervaring met het samenstellen van sociale rapporten, waarin onderzoeksgegevens en statistische gegevens bijeen worden gebracht die bestemd zijn voor de analyse van de sociale situatie van het land. Veelal hebben de samenstellers van dergelijke rapporten een opdracht welke aandacht voor het macro-niveau impliceert, omdat een belangrijke doelstelling van de sociale rapportering is het geven van een samenhangend overzicht van de sociale en culturele werkelijkheid (9). De sociale rapporten schenken nauwelijks aandacht aan de theoretische en methodologische problemen welke de beschrijvingstaak met zich brengt, zoals bijvoorbeeld aan de vraag vanuit welke invalshoek de sociale werkelijkheid wordt beschreven. Soms constateert men, dat de organisatie van de informatie eigenlijk zou moeten worden afgeleid van een voorstellingsmodel van de sociale werkelijkheid, maar merkt men vervolgens op, dat een dergelijk model niet beschikbaar is en men derhalve het best de informatie kan groeperen op grond van de belangrijkste maatschappelijke sectoren, zoals bijvoorbeeld onderwijs, arbeidsmarkt of justitie (10).

Dergelijke modellen of beschrijvingsprogramma's zijn er wel degelijk in de sociale wetenschappen. Zelfs is het zo, dat bij sociale rapportering wordt uitgegaan van een beschrijvingsprogramma, maar dat men dit impliciet houdt. Een opzetten van de rapportering op grond van een expliciet beschrijvingsprogramma is hoogstwaarschijnlijk niet realiseerbaar voor de nauw bij het overheidsbeleid betrokken diensten die met de sociale rapportering zijn belast, wegens de te verwachten hevige politieke discussies over de relatie tussen het 'sociaal-technologisch karakter' van het (thans impliciete) beschrijvingsprogramma en de belangen van de centrale overheid.

Waarschijnlijk is, dat de mate van openheid bij de beschrijving en bij de keuze van typen van analyse in diverse landen, onder invloed van het politieke klimaat, zeer verschillend is. Zo heeft de sociale rapportering van het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau een meer open karakter dan die van het INSEE in Frankrijk (11).

Het vergelijken van de diverse vormen van sociale rapportering in verschillende landen kan een aantal nuttige effecten hebben, ondanks het feit dat de vergelijkbaarheid van vele data in strikte zin tamelijk gering is. In de eerste plaats kan vergelijking onze ogen openen voor 'blinde vlekken' in de binnenlandse wijze van rapporteren. Buitenlandse rapporten kunnen immers gegevens bieden over sociale en culturele problemen die in de eigen rapportering niet zijn opgenomen, maar waarvan men mag aannemen dat zij ook in de eigen samenleving niet afwezig zijn. Een tweede voordeel, nauw samenhangend met het voorgaande, is dat de vergelijking een bron kan zijn voor de formulering van nieuwe hypothesen voor het onderzoek van de typen a en b. Een derde voordeel is zeker, dat door een systematische vergelijking van gegevens de mogelijkheid zich voordoet, dat wij een beter inzicht krijgen in de specifieke betekenis van nationale maatschappelijke en culturele omstandigheden voor de vormen van maatschappelijke organisatie. Uit internationale vergelijkingen kunnen bovendien soms meer beleidsmogelijkheden worden afgeleid dan aanvankelijk gedacht werd door degenen die mentaal in een nationale context gevangen zitten. Het is zeker zo, dat macrosociologische vergelijkingen, waarbij meer dan een zeer beperkt aantal landen zijn betrokken, organisatorisch een kostbare zaak zijn en vele taalproblemen met zich brengen. Dit zijn enkele van de belangrijke redenen, waarom zo weinig internationaal vergelijkend onderzoek werkelijk macrosociologisch van karakter is. Bepaalde systematische macro-sociologische vergelijkingen tussen België en Nederland lijken echter op grond van wat in deze bundel bijeen is gebracht wel zeer mogelijk en zij houden de belofte in dat zij een sterke impuls kunnen zijn voor zowel het disciplinegerichte als het beleidsgerichte onderzoek, voor zover het macrosociologisch onderzoek gedragen zou worden door enkele Belgische en Nederlandse onderzoekers die voor enkele jaren een nauw samenwerkingsverband zouden aangaan.

Enkele problemen bij internationaal-vergelijkend onderzoek

Het is in dit kader niet mijn bedoeling een diepgaande analyse te geven van de problemen die zich voordoen bij internationaal vergelijkend onderzoek in het algemeen en bij internationaal-vergelijkend macro-onderzoek in het bijzonder. Ik volsta met de selectie van een beperkt aantal problemen die macro-sociologische vergelijkingen tussen landen kenmerken (12).

1. De organisatieproblemen die zich bij internationaal-vergelijkend onderzoek aandienen, zijn aanzienlijk groter dan die welke optreden bij onderzoek dat zich uitsluitend binnen één samenleving afspeelt. De aard van die organisatieproblemen is vanzelfsprekend erg afhankelijk van de aard van de internationaal-vergelijkende opzet. De meest simpele opzet is die waarbij een of meer onderzoekers in een bepaald land trachten gegevens te verwerven uit andere landen waarmee bepaalde hypothesen worden getoetst. Voorbeelden van dergelijk onderzoek zijn die van Willensky (13) en

Chamberlain (14). Het grote voordeel van dergelijk onderzoek is dat dan conceptie van het onderzoek, dataverzameling, analyse en interpretatie in één hand blijven. Een groot nadeel van dergelijk onderzoek is, dat de onderzoeker meestal geen diepgaande kennis heeft van de maatschappelijke en culturele verhoudingen in alle landen die bij zijn analyse betrokken zijn en niet goed is geplaatst om de kwaliteit van zijn — voor macro-analyse meestal secundaire — bronnen op een juiste wijze in te schatten. De organisatorische problemen zijn waarschijnlijk het grootst, wanneer onderzoekers uit een betrekkelijk groot aantal landen gaan samenwerken en waarbij in elk land een of enkele onderzoekers het noodzakelijke onderzoek verrichten zonder daarbij ondergeschikt te zijn aan een van de buitenlandse onderzoekers of onderzoeksteams. In een dergelijk geval zullen de onderzoekers overeenstemming moeten bereiken over het theoretische kader van het onderzoek en het totale onderzoeksontwerp, over de wijze van dataverzameling, de aard van de analyse en de interpretatie van het materiaal. Wil een dergelijke samenwerking goed verlopen, dan moet er een degelijke meerjarenfinanciering zijn en moeten de onderzoekers in de onderscheiden landen zich onderwerpen aan een strenge discipline ten aanzien van gemaakte afspraken, aangezien het achterblijven van één team bij de ontwikkeling van het onderzoek vertraging kan opleveren voor het totale onderzoek. Gezien de vele organisatorische problemen bij dit type onderzoek is het geen wonder, dat dit zelden tot een goed einde wordt gebracht. Niet alleen kost het een lange aanlooptijd om te komen tot een eerste onderzoeksopzet, maar in de meeste gevallen desintegreert het samenwerkingsverband na het beëindigen van de veldfase van het onderzoek. Niettemin zijn er zowel in de politicologie en sociologie voorbeelden van zeer geslaagd internationaal-vergelijkend onderzoek aan te wijzen (15). Alleen al op grond van deze organisatorische problemen is voor het vergelijkende macro-onderzoek aan te bevelen te onderzoeken welke vormen van samenwerking een goede kans hebben bij te dragen tot de ontwikkeling van de macro-sociologie.

2. Naast de organisatorische en financieringsproblemen zijn er uiteraard een groot aantal problemen van theoretische en methodologische aard welke zo niet uniek zijn voor het (macro-)sociologische, internationaal-vergelijkend onderzoek, dan toch in een meer pregnante vorm naar voren komen in dit type onderzoek. Een belangrijk probleem in dit verband is het equivalentieprobleem bij vergelijkingen. In een aantal gevallen zal een bepaalde organisatie of instituut niet in alle betrokken landen in dezelfde vorm voorkomen, soms in een of meer van de betrokken landen zelfs geheel afwezig zijn (zoals b.v. het geval is wanneer wij het hebben over de verschillende wijzen waarop werknemers zich kunnen organiseren in Oosteuropese en Westeuropese landen; een ander concreet voorbeeld waarbij het gaat om instellingen die oppervlakkig bekeken vergelijkbaar lijken, maar door hun specifieke plaats in het politiek-economische bestel toch moeilijk vergelijkbaar zijn, is de Sociaal-Economische Raad in Nederland en het Nationale Comité voor Economische Expansie in België). Dit equivalentieprobleem kan in zekere zin worden opgelost, wanneer wij de vergelijking op een hoger abstractieniveau plaatsen en b.v. niet meer de concrete verschijningsvormen vergelijken, maar zoeken naar *functionele* equivalenties. De gebruikte concepten *kunnen* in een dergelijk geval echter ook een grote verscheidenheid maskeren. Zo kan men Nederland en België beide in een bepaald opzicht verzuilde samenlevingen noemen, maar de term verzuiling kan historisch gezien naar zeer verschillende maatschappelijke constellaties in beide landen verwijzen en naar zeer verschillende belevingswerelden.

Ook al zijn bepaalde maatschappelijke instituten *prima facie* equivalent qua organisatievorm, dan dient men er zich van te vergewissen, dat men de instituties niet

te haastig losmaakt uit de maatschappelijke inbedding ten bate van de vergelijking. De aard van de maatschappelijke inbedding van de op het eerste gezicht gelijkwaardige instituties zou het zicht op verscheidenheid in beleving ervan in beide landen sterk kunnen verminderen.

Een tweede groot probleem dat zich op dit gebied voordoet is het gebrek aan conceptuele helderheid en de afwezigheid van goede sociale indicatoren voor de theoretisch relevante macroverschijnselen. Dit probleem hangt samen met de onrijpheid van de macrosociologische theorieontwikkeling, waar macrosociologie nauwelijks meer is dan op zijn best een diepgaand en schrandere analyse van een enkeling op basis van binnen één nationale context beschikbaar materiaal. De macroanalyses van een Dahrendorf, een Touraine, een Etzioni, een Eisenstadt of een Bell, om enkele namen te noemen, zijn vooral nationale analyses met pretenties van een meer dan algemene geldigheid. Evenals bij de selectie van data welke opgenomen worden in de sociale rapporten in diverse landen, verraden deze macrosociologische analyses een duidelijke subjectiviteit voor wat betreft de keuze van data en ontberen zij een expliciete behandeling van de mogelijke consequenties van het gekozen theoretische kader.

De betekenis van de conceptuele onhelderheid wil ik met het volgende illustreren. Is in Nederland de staat meer of minder gecentraliseerd dan in België? Wilensky stelt in zijn studie *The Welfare State and Equality* (16) dat beide landen worden gekenmerkt door een gecentraliseerd staatsbestuur. Hij wijst erop, dat in het algemeen sociale heterogeniteit en interne verdelingen op basis van godsdienst, taal en ras of etniciteit belemmerend werken op de uitbouw van de verzorgingsstaat als deze verdelingen hun uitdrukking vinden in een gedecentraliseerd, zo niet gefragmenteerd beleid van de overheid. Nederland en België zijn beide landen waar de verzorgingsstaat sterk is uitgebouwd én waar tegelijkertijd sprake is van een grote mate van centralisering in vergelijking met landen als Canada en de USA, waar verzorgingsstaatmaatregelen weinig zijn ontwikkeld, aldus Wilensky. Wanneer is er nu sprake van een sterk centralisme en hoe sterk moet het centralisme zijn om tegen de sociale heterogeniteit in toch een belangrijke factor te zijn in de ontwikkeling van de verzorgingsstaat? Waar berust een dergelijk oordeel van Wilensky op? Idenburg (17) heeft opgemerkt dat: "Nederland, zoals de Grondwet stelt, een gedecentraliseerde eenheidsstaat (is). De dit jaar herdachte Unie van Utrecht was de grondlegging van de federatie van 7 onafhankelijke provincies tot de Republiek der 7 Verenigde Provinciën. Hoewel deze onder Franse overheersing in 1778 een einde nam, hebben de Franse centralistische ideeën, ook in het Koninkrijk der Nederlanden, nooit goed wortel geschoten. De Gemeentewet kent de ruim 800 gemeenten dan ook nog steeds de taak toe alles te ondernemen voor het welzijn van de burgers wat niet expliciet aan een hogere overheid is voorbehouden. Desalniettemin kenmerkt het overheidsbeleid zich, vooral onder invloed van de verzuiling, door een sterk centraal gezag". Uit dit citaat blijkt in de eerste plaats, dat de begrippen centralisering en decentralisering toch niet op een zo algemene wijze gebruikt kunnen worden als Wilensky doet, namelijk zonder aan te geven op grond van welke indicatoren de mate van centralisme wordt vastgesteld. De enige basis voor Wilensky's stelling blijkt de opmerking in Goudblom's *Dutch Society* te zijn dat de provincies en de gemeenten zwak zijn: hun hoofden worden in Den Haag benoemd. De Regering integreert de confessioneel-politieke blokken aan de top in een complex netwerk van openbare en semi-openbare adviserende lichamen. Wilensky baseert zich op een uitspraak die betrekking heeft op de periode vóór ca. 1965, terwijl deze vorm van centralisme juist begon af te zwakken in de periode, dat in Nederland de verzorgingsstaat tot de grootste bloei kwam, althans gemeten met de indicatoren van Wilensky. In de tweede plaats blijkt Idenburgs citaat in tegenstelling met

Wilensky's stelling, die luidt dat sociale heterogeniteit de ontwikkeling van de verzorgingsstaat belemmert, *tenzij* er een sterk centralisme is in het staatsbestuur. Idenburgs stelling wijkt hier van af: sociale heterogeniteit — in dit geval religieuze diversiteit welke de basis is van de verzuijing — bevordert een centralistisch staatsbestuur. In samenhang daarmee is een sterk centralistisch welzijnsbeleid ontstaan.

Ook voor België is de niet-gekwalificeerde uitspraak, dat daar sprake zou zijn van een sterk gecentraliseerd bestuur, aanvechtbaar. Uit de bijdrage van Huysse leid ik af, dat daar, evenals in Nederland slechts in *bepaalde opzichten en op bepaalde gebieden* van een sterk centralisme sprake is.

De noodzaak om zeer duidelijk aan te geven wat onze referentiepunten zijn wanneer we met begrippen op macro-gebied werken, blijkt ook uit het gebruik van het begrip verzuijing. Op een algemeen niveau gesproken zou men kunnen zeggen, dat België een sterker verzuimd land is dan Nederland. Een dergelijke uitspraak zou echter voorbijgaan, zoals Huysse duidelijk maakt, aan de grote verschillen die tussen de Belgische en Nederlandse verzuijing bestaan: in België is, naast de organisatie van profane functies op religieuze grondslag, als gevolg van de vroege industrialisatie ook de invloed van de sociaal-economische scheidslijnen in de verzuijing van groot belang. Deze constatering levert naar mijn mening de aanzet voor een aantal interessante hypothesen voor een historisch-sociologische vergelijking tussen Nederland en België, aangezien in Nederland na het midden van de jaren zestig de sociaal-economische scheidslijnen een steeds meer geprononceerde rol zijn gaan spelen *naast* de oudere levensbeschouwelijke scheidslijnen, deze ten dele eroderend. Een laatste voorbeeld is het begrip politisering (18). Uit de internationale vergelijking van dit begrip blijkt eveneens de sterke gebondenheid van de inhoud ervan aan het taalgebruik van onderscheiden groeperingen.

Een derde probleem heeft betrekking op de gegevens waarover men bij internationaal-vergelijkend onderzoek (niet) kan beschikken. In de eerste plaats is daar de onvolledigheid van de gegevens die men nodig heeft voor een goede vergelijking. De omvang van dit probleem wordt duidelijk, wanneer men bijvoorbeeld op grond van de bijdragen binnen bepaalde sectoren in deze bundel gegevens wil vergelijken. In een aantal gevallen is het zeer wel mogelijk dat de gegevens er zijn, maar dat de onderzoeker er geen weet van heeft als gevolg van de omstandigheid, dat hij met een voor hem of haar vreemde samenleving te maken heeft.

In de tweede plaats is er het probleem van de onvergelijkbaarheid van vele statistische indelingen, een probleem waar men ook door wordt geplaagd wanneer men binnen één samenleving vergelijkingen tussen bepaalde perioden wil maken.

In de derde plaats is er het probleem van de onbetrouwbaarheid van de gegevens. Ook dit doet zich voor bij macrosociologisch onderzoek binnen één land, maar bij het gebruik van buitenlandse bronnen is het vaststellen van de mate van onbetrouwbaarheid meestal groter, vooral wanneer zich daarnaast taalproblemen voordoen. Ten slotte is er de 'contextgebondenheid' van statistische data. Ambtelijke statistische gegevens lijken een objectief karakter te hebben en zich op het eerste gezicht goed te lenen voor het maken van vergelijkingen. Men moet zich evenwel realiseren, dat die gegevens de neerslag zijn van individuele beslissingen, die binnen een bepaalde sociaal-culturele context zijn genomen. In hoeverre zijn in dat opzicht b.v. ziekteverzuimcijfers of gegevens over het aantal mensen dat als arbeidsongeschikten uitkeringen krijgt op grond van de WAO, vergelijkbaar? Verschillen die uit vergelijkingen van gegevens uit diverse landen blijken, kunnen verwijzen naar reële verschillen, maar kunnen ook artefacten zijn welke een gevolg zijn van de wijze van definiëren van de statistische categorieën, van de procedures die bij het verzamelen van de basisgegevens

gevolgd zijn, of van de verschillen in bereidheid binnen bevolkingen om de gevraagde gegevens aan de betreffende autoriteiten te verschaffen.

Gezien de vele organisatorische, theoretische en methodologische problemen die zich bij het internationaal-vergelijkend macro-sociologisch onderzoek voordoen, is het geen wonder, dat er weinig onderzoek werkelijk internationaal-vergelijkend macro-sociologisch van aard is. Wat op dit gebied verricht is, is meestal het werk van één man of vrouw (19). Wij hebben echter met het voorbeeld van de studie van Wilensky gezien, dat juist in dit type onderzoek de nadelen van het eenpersoonsonderzoek niet gering zijn. Maar ook wanneer onderzoekers uit diverse landen samenwerken met het doel een studie te verrichten waarin variabelen op macro-niveau een rol spelen, is de kans groot dat men er niet in slaagt de studie op dat niveau te realiseren. Zo vinden wij in de studie van Barnes et. al., *Political Action. Mass Participation in the Western Democracies* (20), een opmerking die dit probleem illustreert: "We would have liked to have had data for treating contextual effects ... But the implementation of a truly contextual design would have necessitated expensive aggregate data on the level of some meaningful contextual unit. These were not available and could not be collected within the constraints of a limited study, if at all". De studie concentreert zich derhalve op houdingsgegevens en andere data die aan individuen worden ontleend.

Wij kunnen constateren, dat de typen internationaal-vergelijkend onderzoek, waarvoor door de grondleggers van de sociologie de basis is gelegd — in het bijzonder, zoals Smelser in zijn *Comparative Methods in the Social Sciences* (21) laat zien, door Marx, Weber en Durkheim — in de moderne sociologie slechts een geringe voortzetting hebben gevonden. Er zijn niettemin enkele uitzonderingen aan te wijzen voor het internationaal-vergelijkende onderzoek van bepaalde instituties, zoals politieke instituties en organisatievormen en voor het onderzoek naar waarden-oriëntaties.

Noten

- (1) A. ETZIONI, 'Toward a Macrosociology', in J.C. MCKINNEY and E.A. TIRYKIAN, eds., *Theoretical Sociology*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1970, 71.
- (2) F. VAN HEEK, *Het geboorteniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken*, Stenfert Kroese, Leiden, 1954; id., *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering. 1920-1970*; J.A.A. VAN DOORN, *Organisatie en Maatschappij*, Stenfert Kroese, Leiden, 1966; id. en C.J.M. SCHUYT (red.), *De stagnerende verzorgingsstaat*, Boom, Meppel, 1978; J. GOUDSBLON, *Dutch Society*, Random House, New York, 1967; P.J.A. TER HOEVEN, *Arbeiders tussen welvaart en onvrede*, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1969. De studie over het ontstaan van Israël door J.E. ELLEMERS, *Van idee tot moderne staat*, Boom, Meppel, 1967; P. THOENES, *De elite in de verzorgingsstaat*, Stenfert Kroese, Leiden, 1962; J. VAN DEN BOEL en A. HOOGERWERF (red.), *Gelijkheid en ongelijkheid in Nederland*, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1975; A. LIJPHART, *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968; A. PEPPER, *Vorming van welzijnsbeleid*, Boom, Meppel, 1972; A.L. MOK, *Beroepen in actie*, Boom, Meppel, 1973; J.G.M. THURLINGS, *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, Dekker & Van de Vegt, Nijmegen, 1971; I. SCHOLTEN, 'Does Consociationalism Exist? A Critique of the Dutch Experience', in R. ROSE, ed., *Electoral Participation*, Sage Publications, London and Beverly Hills, 1980, 329-354.
- (3) S.M. LIPSET and R. BENDIX, *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press, Berkeley, 1959.
- (4) E.H. KOSSMANN, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*,

Elsevier, Amsterdam-Brussel, 1976, o.a. 63.

- (5) H. LE BRAS en E. TODD, *L'invention de la France*, Librairie Générale de France, Paris, 1981. Zie ook: C. LALIVE D'EPINAY, 'Persistence de la culture populaire dans les sociétés industrielles avancées', in *Revue française de Sociologie*, XXIII, 1982, 87-109.
- (6) Zie ook voor een nadere uitwerking: J. WIATR, 'The Role of Theory in the Process of Cross-national Research', in A. SZALAI et al., eds., *Cross-national Comparative Survey Research: Theory and Practice*, Pergamon, Oxford, 1977, 347.
- (7) N.J. SMELSER, *Comparative Methods in the Social Sciences*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1976, 3.
- (8) S.N. EISENSTADT and M. CURELARU, *Sociological Theory. The Sociological Community and the 'Crisis' of Sociology*, III, 6, Jerusalem, 1978 (gestencilde uitgave).
- (9) *Données sociales*, Edition 1978. Rapport van het Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, Paris, INSEE, 1980, V.
- (10) *Données sociales*, 1978, VIII.
- (11) Zie J. BERTING, 'Waarover rapporteren sociale rapporten?', in: *Beleidsanalyse*, 1982, 1, 22-27.
- (12) Zie J. BERTING, 'What is the Use of International Comparative Research?', in J. BERTING, et al., eds., *Problems in International Comparative Research in the Social Sciences*, Pergamon Press, Oxford, 1979, 159 e.v.
- (13) W.L. WILENSKY, *The Welfare State and Equality. Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, University of California Press, Berkeley etc., 1975.
- (14) N.W. CHAMBERLAIN, *Forces of Change in Western Europe*, McGraw-Hill, 1980.
- (15) Dit komt b.v. voor bij internationaal vergelijkend onderzoek dat wordt gecoördineerd door het European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences. Een voorbeeld van een studie van het Centre: J. FORSLIN, ed., *Automation and Industrial Workers. A fifteen nation study*, Pergamon Press, Oxford, 1979. Zie voor een geslaagd onderzoek noot 20.
- (16) H.L. WILENSKY, o.c., 53 e.v.
- (17) PH. A. IDENBURG, 'Inleiding over Welzijnsbeleid', in *Politiëring & Professionalisering*, Congresbundel Vlaams-Nederlands Sociologen Congres, 10-11 september 1979, U1A-Wilrijk, Antwerpen, 277.
- (18) Zie o.a. de bijdragen in de congresbundel van het Vlaams-Nederlands Sociologencongres, 1979, van Huysse, Leune en Elchardus.
- (19) O.a. B. MOORE Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Penguin Books, 1969; T. SKOCPOL, *States & Social Revolutions. A comparative analysis of France, Russia and China*, Cambridge University Press, 1979.
- (20) S. BARNES et al., *Political Action. Mass Participation in the Western Democracies*, Sage Publications, Beverly Hills/London, 1979, 22.
- (21) N.J. SMELSER, *Comparative Methods in the Social Sciences*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1976.